

KOLLIGÁTUM

Tanulmányok a hetvenéves

Bíró Ferenc tiszteletére

SZERKESZTETTE:

DEVESCOVI Balázs, SZILÁGYI Márton és VADERNA Gábor

Ráció Kiadó, 2007

FÓRIZS GERGELY

ADALÉKOK BERZSENYI LÍCEUMI KAPCSOLATAIHOZ

Az alábbiakban közlendő – részben eddig ismeretlen – dokumentumok adalékok ahhoz, hogy milyen szellemi környezetet jelentett Berzsényi számára a soproni líceum, s nem csupán ott-tartózkodása idején, hanem az alma mater elhagyása után is. E dokumentumok egyúttal filológiai érveket nyújtanak azzal a felfogással szemben, hogy Berzsényi eszmélkedése – ahogyan azt Németh László ábrázolta¹ – „Sopron ellenében” történt volna.

1.

Berzsényinek a soproni evangélikus líceumban töltött éveiről eddig háromféle írott forrásból szerzett információkat a szakirodalom: az egykorú családi levelezés fennmaradt darabjaiból,² a költő szintén levélben rögzített – inkább csak utalásszerű – visszaemlékezéséből,³ illetve magában a líceumban keletkezett hivatalos iratokból.⁴ Ebből a sorból eddig hiányoztak a kortársak visszaemlékezései. Elsőként egy ilyen, eddig publikálatlan kézirat szövegét közlöm, szerzője Síkos István (1775–1847) kővágóörsi, majd győri evangélikus lelkész, aki az 1790-es évek közepén volt Sopronban diák. Berzsényivel foglalkozó, 1828 januárjában keltezett levele Toldy Ferenc levelezésében maradt fenn. A címzett(ek) személye(i), a keltezés ideje és maga a levélszöveg egyértelművé teszik, hogy a levél egy olyan felszólítás

¹ Lásd NÉMETH László, *Berzsényi Dániel*, Szépirodalmi, Budapest, 1986, 58–79.

² Lásd BERZSENYI DÁNIEL *ismeretlen és kiadatlan levelei*, kiad. MERÉNYI Oszkár, MTA Irodalomtörténeti Bizottsága, Budapest, 1938, 14., 90–93.

³ 1811. március 13-i híres levelében ifjúkori – birkózói, táncosi, atlétai és szexuális – teljesítményeiről tudósítja Kazinczyt. (BERZSENYI Dániel *művei*, s. a. r. OROSZ László, Századvég, Budapest, 1994, 426.)

⁴ Ezeket elsőként áttekintette: NÉGYESY László, *Berzsényi iskolázásáról*, EphK 1893, 113–128.

nyomán keletkezett, amelyben Toldy és Fenyéry Gyula adatokat kértek Síkostól Berzsenyiről az ekkor szerkesztés alatt lévő és még ugyanebben az évben megjelent *Handbuch der ungrischen Poesie* című kiadványuk második kötetéhez.

Nagy Győrött 16. Jan. 1828.

Tekintetes Tudós Hazafiak!

Igen nagy öröömre szolgált az a' kijelentetés, mellyel engemet legközelebb hozzám utasított levelekben legfőbbben Tits. Uraságtok megtisztelni kívántak. Tek. Berzsenyi Daniel Ur felől-való tudakozódásnak köszönhetem és köszönöm azt. Vajha az óhajtott várákozásnak meg-is felelhetnék, és a' kívánt kérdésekre megnyújtató választ adhatnék: azonban azon kétségeskedni valóban kénteleníttetem. Mind azon barátságos közösködés mellett, mellyel B. D. ifjanti esztendeiben egy pár évig engemet szerentsésített, az ő házi eredetségi, familiai 's korábbi állapotjáról 's környűllásairól koutatódni[!], elfelejtette az ifjúi kor és annak szellemje: énnékem elég vala az, hogy Berzsenyi Berzsenyi. 'S ki-is nézhette-ki a' katonai intézetben nevelt Schillerből a Mu'sáknak 's Gráziák[na]k utóbbi kegyessét? Ő maga Berzsenyi azokról nem szöll, mellyek a' megditsóított Berzsenyit megelőzték: 's kinek szabad itt a' kárpitot felvonni? Ő ugyan a' szent lepely alatt valókat soha sem szényelheti[!]: de hasonló fedí Homerus, Virgilius, Horátzius és Ovidius 's a' t. életét 's annak melékességeit. Azon tiszteletből még-is, mellyel Tits. Uraságtok' hazafiúi Intézetjének 's ditső személyeknek tartozom; 's azon szent óhajtozásból, melly Berzenyit[!] életje' legkisebb környűlményjeiben-is örökösíteni kívánná, megírok némelly dolgokat az ő Énsége' és Valósága' megismerésére, úgy azonban, hogy a' Bölts ezekből tsak azt szemezze-ki, mellyek czélerányosok, és hogy a' közlőnek nevét minden kérdezősködő (:még maga az érdeklött tisztelt személy:) eránt-is örökre elhallgassa; noha azokért, mellyeket irok, mindenha álllok.

Berzsenyi Daniel Vass Vármegyében Hetén született. Meglehet, hogy voltak több testvérjei; de utóbb maradt ő egyetlen-egy fiú, kit az atyja – nagy birtokú több Nemes Megyekben – igen kedvelt de felette nagy szeretettel ölelt édes anyja. Jó-idején feladták őt Sopronyba oskolákra. 1794–5. esztendőben esmérkedtem 's barátkoztam ő vele mint olyannal, a' kinek mind az ifjúság, mind a' Tanítók előtt ditséretes híre 's neve vala. Mindenik félnél tette ezt az ő különös talentoma, jó magaviseletje és szorgalma a' tanulásban. Igen könnyen tanúlt: 's innét jött, hogy sokat is engede magának hébe-korba. Semmi sem tűzött úgy ki eleitől fogva,

talám mind eddig-is, Berzsényiből mint a' nemzeti karakter, a' haza' szeretete és a poétai lélek. Neki egész életje-is valóságos poésis volt. Ő testtel, lélekkel Magyar: mintha a' Magyar Hunnias' éneklőjével ikerek[!] lettek volna. Akkorban hánytá-el a' Magyar az idegen hatzúkakat, 's megadta ősei' öltözetjének az elfelejtett dísz. Ebben B. D. az ifjúságnak életadó példa vala. Öröm volt ötet külömbkülömbféle romántzos, rojtos magyar szabású viseletjeiben látni. A' Magyar muzsikát, tánczot kedvelte, gyakorlotta; különös jó tánczos volt. Utóbb szép lovakat tartott. Bort nem ivott. Természeti jó ízlése a' Szépet mindenben szerentsésen eltalálta. Itéletje mélyen hatott a' dolgok' velejébe. Válagatott könyveket olvasott, nagy kedvvel a' magyarokat; de külömben nagyon örvendette a' Latán Classicus Poétákat. Horatius talám véle-is hált. Ő már ekkor kezdé versezni. – Az ilyen elmék immár magokban készek: de ha kellett kívülről valamely rúgó, lehetett az az akkoriban felébredett Magyar Genius; az az időben kijött magyar Munkák, kivált Versek; az éppen azon időtájban előkerekedett Sopronyi Magyar Társaság, és annak legelső lelkes Tagjai, a' kiknek buzgóságok mind azon idő-nyomban, mind az utóbbiakban olly sok ifju jeles elméket tűzbe, lángba hozott és a' Honnynak olly ditső szerzőket szült. Azonban még-is tsak tsendes Tusculanuma vitte azon tökéletességre ötet 's poésissét, a' mellyben az most fénylik. 'S valóban Oedipus kellett volna oda, Berzsényit kilátni, annál inkább, mivel azon egynéhány dolgokon kívül, a' mellyekért magát interessálta, úgy látszott mintha a' világon őt semmi közelebbről nem érdekelné: bizonynal; mert magában egy egész szép világ vala. –

1796. vagy 1797^{ben} mehetett haza az oskolákról; 's jó formán 1800^{ban} jegyezte el Tek. Dukai Takáts 'Susánna Kisasszonyt Dukából Vass Vgyben, a' kitől születtek Farkas, Antal 's László fiai, kik életben vagynak és egy leányja, a' ki már férjnél van. Házassága után költözött-által Somogy Vármegyébe Miklai jószágára. Ez időtől-fogva soha vele szemben nem voltam, 's azt sem tudom, volt-é az 1807^{ki} Diétán. Bánom, hogy mikor én a' Magyar Tenger' innenső partját laktam Csobáncz és Tátika szomszédságában, ő pedig a' tulsót, ötet meg nem látogattam, most minden bizonynal többet tudósíthatnék ezen Classicus Mr poétánk felől. –

Adjon az Ég ditséretes, hasznos, szép fáradozásaihoz kedvet, erőt, hoszszú életet! Megkülömböztetett tisztelettel vagyok

Szent tiszteltt Hazám fiainak

tisztelő szolgálók

Síkos István⁵

⁵ MTAK Kt. M. Irod. Lev. 90.

Ez a visszaemlékezés olyan időpontban született, amikor Berzsényiről még nem jelent meg életrajz (az elsőt éppen a *Handbuch* közli majd), tehát írott források nem befolyásolhatták a Síkos által közölt adatokat. Az, hogy Síkos leírása lényegében egybevág a fiatal Berzsényiről a szakirodalomban alkotott képpel, annak tulajdonítható, hogy Toldy – mint a két szöveg hasonlóságai mutatják – ezeket az adatokat beépítette a *Handbuch* Berzsényi-életrajzába, az ott közöltek pedig a szakirodalmi hagyomány részévé váltak. Síkos levelének forrásértékét növelhette, hogy maga Berzsényi a *Handbuch*-beli életrajzhoz nem szolgáltatott adatokat. Erről panaszkodott Toldy 1827 végén Kazinczynak,⁶ s hogy a szerkesztők később sem kaptak választ adatkérő levelükre, azt mutatja Stettner György (vagyis Fenyéry) 1828. március 6-i levele, melyben megküldte Berzsényinek a „biographiai rajzolatot”, kérve, hogy az esetleges hibákat „megigazítani méltóztasson”, s ígérve, hogy a könyv hátulján található „Berichtigungokban” helyrehozzák azokat.⁷ Vagyis Toldyék – miután az életrajz összeállítása kapcsán nem sikerült együttműködést létesíteniük Berzsényivel – legalább az általuk megírt biográfia utólagos ellenőrzését és jóváhagyását szerették volna elérni, válaszevélnek viszont ezután sincs nyoma, és a *Handbuch* sem tartalmaz semmilyen Berzsényire vonatkozó helyesbítést.

Lássuk tehát, hogy Toldy (illetőleg Fenyéry) milyen elbeszélést írt Síkos adataiból:

Gymnasium zu Ödenburg. Talent, Fleiss und patriotische Gesinnungen erwarben ihm die Achtung Aller, die ihn kannten. Er ward Mitglied der daselbst von Kis errichteten ungr. Gesellschaft; die Bemühungen dieser, und das Studium der alten Literatur munterten ihn zu poetischen Versuchen auf; und so widmete er sich nach seiner Rückkehr von den Schulen in's väterliche Haus, 1796, ausschliessend den Wissenschaften, vorzüglich den schönen. [...] Berzsényi vermälte[!] sich 1800, und ist Vater von drei Söhnen und einer Tochter. Er lebt seitdem zu Mikla im Sümeger Comitát.⁸

⁶ „Kisnek már jó ideje hogy írtam dátumokért; Berzsényinek is Stettner. Hogy ez nem felelt, annak okait el tudom gondolni. Én szóltam róla egy helyt a Tud. Gyűjteményben, s úgy mint ő nem szeretheté. De Kis némaságát nem tudom magamnak megmagyarázni.” Toldy Ferenc Kazinczy Ferencnek, Pest, 1827. december 18. KAZINCZY Ferencz levelezése, XX., s. a. r. VÁCZY János, MTA, Budapest, 1911, 428.

⁷ Stettner György Berzsény Dánielhez, Pest, 1828. március 6. (MTAK Kt. MIL. 4-r 120.)

⁸ *Handbuch der ungrischen Poesie*, in Verbindung mit Julius FENYÉRY, hg. von Franz TOLDY, G. Kilian – K. Gerold, Pest–Wien, 1828, II., 60.

A *Handbuch* általában híven követi forrását, csak egyetlen ponton tér el tőle, amikor azt írja, hogy Berzsényi tagja volt a Soproni Magyar Társaságnak. Síkos ilyet nem állít, csupán a Társaság Berzsényire tett buzdító hatását feltételezi. Ezen kívül Toldyék mellőzik az ifjú Berzsényi önféjűségére, fegyelmezetlenségére tett utalásokat, mint például, hogy „sokat-is engede magának hébe-korba”. Megjegyzendő, hogy a Síkostól átvett két évszám mindegyike pontatlan, hiszen Berzsényi nem 1796-ban, hanem 1795-ben távozott a líceumból⁹ és nem 1800-ban, hanem 1799-ben nősült meg.

Síkos jól informált Berzsényi későbbi életszakaszáról is, tud a gyermekeiről, noha állítása szerint Niklára való költözése óta egyszer sem találkozott vele személyesen. Értesülései esetleg származhattak Kis Jánostól, aki püspökként a felettese volt és ebbéli minőségében éppen 1828-ban avatkozott be Síkos és a győri evangélikus konvent közti vitába, amint arra életrajzában kitér.¹⁰ De ennél korábbi jele is van kapcsolatuknak: 1805 és 1811 között közösen fejezték be Gvadányi József *A világnak közönséges története* című Millot-fordítását. Kis János a VII. és a VIII., míg Síkos a IX. kötetet jegyezte.

2.

Síkost mint adatközlőt nagyban hitelesíti, hogy az Evangélikus Országos Levéltárban őrzött peregrinációs emlékkönyvében Berzsényitől is található egy bejegyzés, a következő szöveggel:

Hová Barátom? Ész után? – ha nints, nem találsz; Tudományért? – ezt Honnyodban is meg leled...

Ifjui barátságunk emlékezetére.

Ber'sényi Daniel¹¹

A bejegyzés alatt nem áll datálás, mivel azonban a következő lapon Berzsényi (jövendő) nejtől, Dukai Takács Zsuzsannától olvasható beírás, való-

⁹ Vö. NÉGYESY, I. m., 117.

¹⁰ Kis János *superintendens emlékezései életéből maga által feljegyezve*, Franklin, Budapest, 1890², 653–654. Név szerint nem említi Síkost, de a Szinnyei közölte Síkos-életrajzzal összevetve igen valószínű, hogy az ő ügyéről van szó. Szinnyei szerint Síkost „botrányos magaviselete” miatt függesztették fel hivatalából. (Vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, XII., Hornyánszky, Budapest, 1891–1914, 1003–1005.)

¹¹ Evangélikus Országos Levéltár, [a továbbiakban: EOL] V. 183., 89. lap

színűleg az ott szereplő hely és dátum vonatkozik erre is: eszerint Sömjénben keletkezett 1799. március 5-én. Ez azt mutatja, hogy Sikos nem sokkal németországi utazása előtt látogatta meg Berzsényit, hiszen már az 1799-es nyári félévre beiratkozott a jénai egyetemre,¹² ahol 1801-ig hallgatott teológiát, filozófiát, történelmet, orvostudományt és botanikát.¹³ Berzsényi szkeptikus és gunyoros hangú bejegyzésével érdekes összevetni azt, amit ugyanő 1816-ban írt a német tanulmányúton lévő Takácsi Horváth Jánosnak: „ha nevendék gyermekeim nem volnának, mindjárt utánamennék az Úrnak – és együtt hallgatnánk a németeket”.¹⁴

3.

Az emlékkönyvi bejegyzés bizonyítja, hogy Berzsényi a líceumból való távozása után is kapcsolatot tartott egykori diáktársával. Nem Sikos azonban az egyetlen volt soproni diák, akivel Berzsényi 1795 után is érintkezett. Erre utal, hogy a Berzsényi-könyvtárat áttekintő Merényi Oszkár közlése szerint az egyik ott talált munkába írt német nyelvű ajánlás „St. Boross”-tól származik „1815-ből, Pátróról”.¹⁵ St. Boross pedig aligha lehet más, mint az a Boross István (1777–18??),¹⁶ aki Síkossal együtt szerepelt a Soproni Magyar Társaság tagjainak sorában,¹⁷ Sikos említett emlékkönyvébe is írt és 1805-től a Nagykanizsa melletti Nemespátrón működött lelkészként.¹⁸ Figyelemre méltó, hogy a dedikált mű egy szabadkőműves

¹² Lásd *Magyarországi tanulók a jénai egyetemen*, összeáll. MOKOS Gyula, MTA, Budapest, 1890, 88.

¹³ Lásd bejegyzését a Dunántúli Kerület ordinációs jegyzékében. (EOL, DT Ak 128, XXX.)

¹⁴ Berzsényi Dániel Takácsi Horváth Jánosnak, 1816. november 10. BERZSENYI, I. m., 478.

¹⁵ MERÉNYI Oszkár, *Berzsényi Dániel könyvtára*, Protestáns Szemle 1936, 224. Az ajánlás a következő (utóbb az egész könyvtárral együtt elpusztult) könyvben volt olvasható: Adam Siegismund FLEISCHER, *Gedanken über die Selbsterkenntnis nach dem Grunde der Natur und der hermetischen Weltweisheit in einem Sendschreiben an wahre Glieder des würdigen Freymaurer Ordens*, Frankfurt–Leipzig, 1785.

¹⁶ Lelkeszi életrajza: EOL, DT Ak 116 (XVIII).

¹⁷ Lásd *A' Sopronyi Magyar Tanuló Társaság' Jegyző Könyve 1792–1806*. Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium Nagykönyvtára (Sopron), A. II. 1. 1796-ban és 1797-ben mindketten szerepelnek a tagok sorában. Sikos 1797 szeptemberétől volt a Társaság titoknok.

¹⁸ Lásd HRABOWSZKY György, *A' dunántúli evangy. aug. conf. Superintendentia' Predikátorai*, özv. Számmer Klára, Veszprém, 1803–1806, 115.

nyomtatvány, s bár ez az egyetlen adat messzemenő következtetéseket nem enged meg, azt mindenképpen jelzi, hogy Berzsenyi szabadkőművesség iránti érdeklődésének nem Kazinczy (és esetleg az általa megbízott Sárközy István) volt a kizárólagos mozgatórugója.¹⁹

¹⁹ Kazinczy vonatkozó levélváltását Berzsenyivel (és Sárközyvel) elemzi: *Berzsenyi-Emlékkönyv*, szerk. MERÉNYI Oszkár, Somogy és Vas Megye Tanácsa, 1976, 330–332. Vö. még: JÁSZBERÉNYI József, „A Sz: SOPHIA’ Templomában látom én felszentelve NAGY-SÁDAT”. *A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabadkőművesség*, Argumentum, Budapest, 2003, 100–104.